

รูปแบบหม้อดอกปुरुณฆฏะในวัฒนธรรมล้านนา¹

received 16 JAN 2023 revised 15 MAR 2023 accepted 3 MAY 2023

ฐาปกรณ์ เครือระยา

อาจารย์ประจำ

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้

บทคัดย่อ

การศึกษาและรวบรวมการใช้พันธุ์ไม้ประดับลายหม้อปुरुณฆฏะในศิลปกรรมล้านนา เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการพรรณนาประกอบภาพถ่าย เป็นการเก็บรวบรวมรูปแบบลวดลายปुरुณฆฏะในศิลปกรรม

ผลการศึกษาพบว่าในวัฒนธรรมของล้านนามีการใช้พันธุ์ไม้ตามธรรมชาติมาออกแบบจนเกิดเป็นลวดลายประดับในงานศิลปะที่รับใช้ศาสนา ซึ่งลวดลายดังกล่าวปรากฏในรูปของหม้อปुरुณฆฏะ หรือในพื้นที่เรียกว่าลายหม้อดอก โดยนำเอารูปแบบพันธุ์พืชมาออกแบบเป็นงานศิลป์ ทั้งงานจิตรกรรม งานประติมากรรม และงานภาพพิมพ์ นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นถึงเอกลักษณ์ของลายในแต่ละพื้นที่ เห็นถึงพัฒนาการและปรับใช้ในยุคสมัยต่าง ๆ โดยการเก็บบันทึกลายหม้อดอกจากวัดจำนวน 184 แห่ง และแหล่งมรดกวัฒนธรรม 6 แห่ง พบลวดลายหม้อดอกจำนวน 483 ลาย นำไปสู่การทำความเข้าใจรูปแบบลวดลายและความหมายผ่านการประดับลายตำแหน่งต่าง ๆ ในเขตพื้นที่ 8 จังหวัดภาคเหนือตอนบน ได้แก่จังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดลำพูน จังหวัดลำปาง จังหวัดแพร่ จังหวัดน่าน จังหวัดเชียงราย จังหวัดพะเยา และจังหวัดแม่ฮ่องสอน

จากการลงพื้นที่ ผู้วิจัยได้พบว่า เทคนิคการสร้างงานที่มีจำนวนมากที่สุด 3 ลำดับ คือ งานลายคำ รองลงมาคืองานปูนปั้น และงานไม้แกะสลัก นอกจากเทคนิคงานช่างแล้ว พื้นที่ที่พบลวดลายหม้อดอกมากที่สุด 3 จังหวัดคือ จังหวัดลำปาง รองลงมาคือจังหวัดเชียงใหม่ และจังหวัดแพร่ และลวดลายหม้อดอกถูกสร้างขึ้นมาเป็นสัญลักษณ์ของการบูชาพระธรรมมากที่สุด โดยปรากฏบนหีบธรรม ธรรมมาสน์ และห่อธรรม

¹บทความวิชาการนี้ ส่วนหนึ่งได้ข้อมูลจากการลงพื้นที่โครงการวิจัยการศึกษาและรวบรวมการใช้พันธุ์ไม้ประดับลายหม้อปुरुณฆฏะในศิลปกรรมล้านนา โดยได้รับอุดหนุนทุนวิจัยจากโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืช อันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี อพ.สธ.-แม่โจ้ ประจำปีงบประมาณ 2022 ดำเนินการแล้วเสร็จปี 2022

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 - 21 ยังปรากฏรูปแบบของหม้อดอกที่มีดอกบัวโผล่ออกมาจากปากหม้อปुरुณฆฏะในศิลปกรรมล้านนาจนถึงในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 - 23 ลายหม้อปुरुณฆฏะเริ่มเป็นลายกระหนก ซึ่งไม่สามารถระบุการใช้พันธุ์ไม้ได้ ส่วนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 หม้อปुरुณฆฏะประดับดอกบัวกลับมาได้รับความนิยมอีกครั้ง และเริ่มมีช่อดอกเอื้องประดับย่อยออกมาทั้งสองข้างของปากหม้อ และในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 ลวดลายหม้อปुरुณฆฏะเริ่มเป็นลายกระหนกอีกครั้งโดยรูปแบบของลวดลายประดิษฐ์เข้ามาผสม เช่น ลายดอกพุดตาน หรือลายหน้ากาล เป็นต้น ซึ่งเป็นลวดลายที่ได้รับอิทธิพลจากรัตนโกสินทร์เป็นส่วนใหญ่ รวมถึงอิทธิพลจากพม่า จีน และตะวันตก

จากการศึกษาลายหม้อปुरुณฆฏะ ถือเป็นงานศิลปะที่เกิดขึ้นจากการผูกพันกับธรรมชาติในสังคมล้านนา โดยนำเสนอเทคนิคงานช่างที่ใช้ในการสร้างสรรค์ ทำให้เข้าใจการเชื่อมโยงและเห็นถึงที่มาของการใช้ลวดลายหม้อดอกสมบูรณ์ ซึ่งเป็นประโยชน์และสร้างองค์ความรู้ใหม่ว่าด้วยเรื่องหม้อปुरुณฆฏะในศิลปกรรมล้านนา ให้ผู้สนใจและสามารถนำรูปแบบลวดลายที่ได้เก็บรวบรวมไว้ไปพัฒนาและปรับใช้ในอนาคตต่อไป

คำสำคัญ: หม้อปुरुณฆฏะ, หม้อดอก, ศิลปกรรมล้านนา

Style of Kalasha Pots in Lanna Culture¹

Thapakon Kruaraya

Lecturer, Faculty of Liberal Arts

Maejo University

Abstract

The study and collection of plants used to decorate Kalasha Pots in Lanna Culture is a qualitative research project that uses descriptive writing and photographic documentation to collect and compile patterns of Kalasha Pots in Lanna art.

The study found that in Lanna culture, natural plants are incorporated into decorative patterns that serve religious purposes. These decorative motifs are commonly found on Kalasha Pots or locally called, “Mo Dok” (Flowery Pots). Forms of plants are used in art works such as paintings, sculptures and graphic works. In addition, they have reflected the development and implementation in different eras. In this collection, motifs of Kalasha Pots have been collected from 184 temples and 6 cultural heritage sources, for 483 motifs of Kalasha Pots in total. These motifs have been studied in terms of forms and meanings through the locations of decoration in 8 provinces in the Upper Northern of Thailand: Chiang Mai, Lamphun, Lampang, Phrae, Nan, Chiang Rai, Phayao and Mae Hong Son.

The researcher identified three techniques that were most used are Lai Kham Works (Gold Motifs), Plaster Works and Wood carving. In addition to these techniques, the regions where the Kalasha Pots most frequently appeared were Lampang, Chiang Mai and Phrae. Motifs of Kalasha Pots were most used as symbols of reverence for Buddhist teachings, appearing on items such as scripture chests, sermon platforms, and meditation halls.

¹This academic journal partly uses information from the field study for the Research Project on Plants Used as Decorations of Kalasha Pots in Lanna Culture, which has been funded by Plant Genetic Conservation Project from the Royal Initiative of Her Royal Highness Princess Maha Chakri Sirindhorn and Mae Jo University, for the Fiscal Year of 2022, and is finished in 2022.

During the 20th to 21st Buddhist centuries, the plants used for decorating Kalasha Pots in Lanna Arts are Lotus flowers stemming from the pot. In 22nd - 23rd Buddhist Centuries, the motifs have been changed to “Kranok” style, Thai motifs that cannot be identified what plants they are. In the 24th Buddhist Century, Kalasha Pots with Lotus flowers re-emerged in popularity with bunches of orchids flowers stemming out from the pots. In the 25th Buddhist Century, the motifs of Kalasha Pots reverted to the “Kranok” style again with Thai motifs, such as Puttan (Cotton Rose Hibiscus) Motifs and Na Kan Motif (Lion-liked Monster’s Face), most of which are from influence of Ratanakosin Arts, as well as influences from Burmese, Chinese and Western Cultures style.

From the study, motifs on Kalasha Pots are works of art that emphasize a deep connection to nature within Lanna society and have been presented with craftsmanship skills and techniques that lead to the understanding of the link to their origins and the way they evolved. This research contributes valuable new knowledge about the Kalasha Pots in Lanna Arts offering a resource for future development and adaptation of these designs.

Keywords: Kalasha Pots, Mo Dok (Flowery Pots), Lanna Arts

ความสำคัญและที่มาของปัญหา

วัฒนธรรมล้านนาถือได้ว่าการใช้พันธุ์ไม้มีนานาชนิดมาเป็นสัญลักษณ์สื่อความหมายในพิธีกรรมและความเชื่อต่าง ๆ ทั้งใบไม้ ดอกไม้ รวมไปถึงชื่อเรียก โดยถูกปรับใช้เพื่อให้เข้ากับรูปแบบวัฒนธรรมนั้น ๆ ได้อย่างลงตัวและน่าสนใจ

จากการศึกษาภาพบันทึกพันธุ์พืชโบราณ ผ่านงานพุทธศิลป์ล้านนา พบว่าวัฒนธรรมล้านนาสร้างสรรค์งานศิลปะรับใช้ศาสนาและสถาบันการปกครอง ดังปรากฏในภาพจิตรกรรม ประติมากรรม และงานพุทธศิลป์ต่าง ๆ มากมาย และได้พัฒนากลายเป็นลวดลายพันธุ์พฤกษาผ่านงานเหล่านี้ ซึ่งมีความน่าสนใจในการนำพรรณไม้มาประกอบหรือจัดวางในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป การสร้างสรรค์งานศิลปะดังกล่าว ได้ผ่านระบบความคิดจินตนาการจากธรรมชาติ ประกอบเข้าเป็นเรื่องราวต่าง ๆ ผ่านงานพุทธศิลป์ สิ่งที่สำคัญที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นคือลายหม้อปูลงฆะที่ปรากฏแพร่หลายในพื้นที่ ด้วยรูปแบบที่หลากหลายทั้งในส่วนของภาชนะและพันธุ์ไม้ในแจกัน ซึ่งมีทั้งดอกบัว ดอกเอื้อง ดอกโบตั๋น และดอกมะพร้าว เป็นต้น และยังปรากฏการใช้ประดับศาสนสถานตามตำแหน่งต่าง ๆ

ลวดลายดังกล่าวคือพัฒนาการจากเครื่องสักการะ กล่าวคือ แจกันหม้อดอกปักดอกไม้บูชาพระพุทธรูป กลายมาเป็นลวดลายประดับที่เรียกว่า “ลายหม้อปูลงฆะ” เป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์และการเจริญงอกงาม ถูกสร้างสรรค์ขึ้นหลายเทคนิควิธี รวมถึงวัสดุที่ใช้สร้างสรรค์ จนขึ้นรูปเป็นลายหม้อปูลงฆะ แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการ ตลอดจนแนวคิดและความเชื่อ จากการสำรวจเบื้องต้น พบว่ารูปแบบของลวดลายดังกล่าว มีพัฒนาการตามช่วงเวลา มีรูปแบบเฉพาะถิ่น รวมถึงเทคนิควิธีการที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งปัจจุบันมีรูปแบบที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย เป็นลายประดิษฐ์มากขึ้น จนทำให้รูปแบบความเชื่อได้เปลี่ยนไปจากเดิม

ดังนั้นการศึกษาและรวบรวมการใช้พันธุ์ไม้ประดับลายหม้อปูลงฆะในศิลปกรรมล้านนาจึงเป็นเรื่องหนึ่งที่มีความน่าสนใจ ในเชิงการเก็บรูปแบบลวดลายล้านนาอันเกี่ยวเนื่องกับพันธุ์พืชที่มีความสัมพันธ์ในทางพุทธศาสนา แสดงให้เห็นถึงมุมมองแง่คิดความหมายเชิงสัญลักษณ์ และการสังเกตธรรมชาติของช่าง ผ่านรูปแบบลวดลายหม้อปูลงฆะ ทำการจัดเก็บรวบรวมรูปแบบที่ปรากฏ เป็นหนึ่งองค์ความรู้ในเชิงรูปแบบที่ปรากฏในวัฒนธรรมล้านนา ซึ่งองค์ความรู้ดังกล่าวถือเป็นประโยชน์ในด้านงานช่าง ทั้งการนำกลับไปใช้ในการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมอันเกี่ยวเนื่องในพุทธศาสนา การนำมาพัฒนาและต่อยอดไปสู่การสร้างและเพิ่มมูลค่างานอุตสาหกรรมตามแนวทางเศรษฐกิจสร้างสรรค์ เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนและสังคม ทั้งด้านงานศิลปกรรม ทางด้านอุตสาหกรรม รวมถึงด้านการท่องเที่ยว โดยองค์ความรู้เหล่านี้ สามารถพัฒนาองค์ความรู้ด้านภูมิปัญญาช่างล้านนา อันจะเป็นมรดกทางวัฒนธรรมในอนาคตต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การศึกษาและรวบรวมการใช้พันธุ์ไม้ประดับลายหม้อปुरुณฆฏะในศิลปกรรมล้านนา เพื่อสนองพระราชดำริภายใต้โครงการอนุรักษ์พันธุ์พืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี รวมถึงการรวบรวมรูปแบบลายหม้อปुरुณฆฏะ ที่ปรากฏในงานศิลปกรรมล้านนาและนำองค์ความรู้ดังกล่าวไปเผยแพร่ในลักษณะของสื่อสิ่งพิมพ์

ความหมายและที่มาหม้อปुरुณฆฏะ

“ปुरुณฆฏะ” เป็นรูปหม้อน้ำที่มีไม้เลื้อยหรือเป็นกระถางดอกไม้ หมายถึงหม้อน้ำแห่งความอุดมสมบูรณ์ โดยคติของพราหมณ์เรียกว่า ปुरुณฆฏะ หรือ ปुरुณกลศ คำว่า “ปुरुณะ” ตามรากศัพท์มาจากภาษาสันสกฤตหมายถึงความสมบูรณ์ มั่งคั่ง และ “กลศ” (กะ-ละ-สะ) แปลว่า หม้อน้ำ เมื่อรวมกันจึงมีความหมายว่า หม้อน้ำแห่งความอุดมสมบูรณ์ มีลักษณะเป็นหม้อน้ำที่เต็มบริบูรณ์ ซึ่งถือกันว่าเป็นสมบัติของพระศรีสวตี น้ำในหม้อหมายถึงสตรีเพศ ไม้ดอกไม้เลื้อยแสดงความงอกงามและการสร้างสรรค์ (Samnak Songsam Sinlapa Watthanatham Mahāwitthayalai Chiang Mai 1986, p. 24) ซึ่งปुरुณกลศนี้ช่างอินเดียใช้เรียกลวดลายรูปหม้อน้ำที่มีก้นจะมีดอกบัวโผล่พ้นออกมาเหนือปากหม้อ ถือเป็นสัญลักษณ์มงคลที่พบตั้งแต่ช่วงสมัยอินเดียโบราณ ช่วงก่อน พ.ศ. 600 เป็นต้นมา ก่อนราชวงศ์สุโขทัย โดยปรากฏอยู่ทั้งงานช่างเนื่องในศาสนาพุทธ พราหมณ์ และเขน

จากการศึกษาและสืบค้นรูปแบบของลวดลายหม้อปुरुณฆฏะนั้น พบรายงานการวิจัยของวิมลศรี ลิ้มธนากุล เรื่องบทวิเคราะห์ปुरुณฆฏะ สามารถเป็นแบบอย่างที่ทำให้เห็นภาพรวมของการศึกษา โดยการประมวลองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบที่มา อิทธิพล ความหมายและการนำไปใช้รวมถึงการประดับตกแต่งความเชื่อและเรื่องของสุนทรียะ ของการนำเอามาใช้ในพระพุทธศาสนาอันมีต้นกำเนิดมาจากอินเดีย ต่อจากนั้นได้มาพร้อมกับเส้นทางการค้าขายโดยเริ่มที่ศรีลังกา (Limthanākun, 1987, p. 20) ประกอบกับการเดินทางไปศึกษาด้านพระพุทธศาสนาในศรีลังกาของพระเถระล้านนาในอดีต จึงได้รับเอาวัฒนธรรมความเชื่ออันถือเป็นปรัชญาศาสนาที่เกี่ยวข้องกับงานศิลป์ โดยออกแบบผ่านลวดลายปुरुณฆฏะ โดยลวดลายดังกล่าว หมายถึง หม้อน้ำอันมีน้ำเต็มบริบูรณ์ มีไม้เลื้อยออกมาสองข้างแสดงสัญลักษณ์ชีวิตและการสร้างสรรค์ เป็นคติความรุ่มเย็น ความสมบูรณ์พูนสุขและการสร้างสรรค์ ในล้านนามักเรียกลวดลายดังกล่าวว่า “หม้อดอก” หรือ “ลายหม้อดอก” (Damrikun 2001, p. 450) จึงถือเป็นการเข้ามาของพระพุทธศาสนา โดยผ่านนิกายลังกาวงศ์และรับสืบทอดกันมา จนมาถึงในดินแดนล้านนา

การศึกษาการจดบันทึกพันธุ์พืชในวัฒนธรรมล้านนาผ่านงานพุทธศิลป์ (Kruaraya 2020, p. 80) พบงานจิตรกรรมเทคนิคเขียนสีปูนเปียก ซึ่งเป็นเทคนิคที่นิยมกันในยุคโบราณ ภายในห้องกรูของพระธาตุร้างวัดแสนขัน ส่วนฐานล่างสุดเป็นลายหม้อดอกปुरुณฆฏะในหม้อเป็นดอกบัวที่ชี้ให้เห็นว่าลายหม้อดอกปुरुณฆฏะเข้ามาในล้านนาแล้วในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21

ภาพที่ 1 ซ้าย จิตรกรรมภายในห้องกรุของพระธาตุร้างวัดแสนขัน อำเภอมือง จังหวัดเชียงใหม่

Note: From © Thapakon Kruaraya 17/11/2018

ขวา จิตรกรรมวัดร้างแสนขัน ปรากฏลายหม้อดอกบริเวณด้านล่างของภาพ

Note: From © Thapakon Kruaraya 4/8/2019

คติความเชื่อดังกล่าวได้แพร่ขยายออกไปในพื้นที่ล้านนาจนกลายเป็นแบบแผนของลายมงคลที่ใช้เป็นส่วนหนึ่งของการประดับอาคารศาสนสถานและงานพุทธศิลป์ ด้วยเทคนิคงานลายคำที่ใช้แม่พิมพ์กระดาษในการสร้างสรรค์ลวดลายต่าง ๆ ประดับตกแต่งอาคารสถานที่ในพุทธศาสนา เช่น วิหาร อุโบสถ และงานพุทธศิลป์ ได้แก่ ทิเบตธรรมมาสน์หรือสัตถภัณฑ์ เป็นต้น ตลอดจนพัฒนาการของรูปแบบลายหม้อปูลมัญจะ ที่นำไปใช้ให้เข้ากับศาสนสถาน รวมถึงงานประติมากรรมนูนต่ำนูนสูง และงานสามมิติลอยตัวที่เป็นรูปหม้อปูลมัญจะ อันแสดงถึงอิทธิพลความเชื่อทางปรัชญาทางพุทธศาสนาจากประเทศอินเดีย ที่เข้ามาในดินแดนล้านนาโดยผ่านพุทธศาสนา นิกายลัทธิวัชรยานในอดีตร ผลงานที่เป็นข้อมูลเบื้องต้นได้ดีชิ้นหนึ่งที่ศึกษาถึงรูปแบบลวดลายประดับ ศาสนสถานในล้านนาของศาสตราจารย์สุรพล ดำริห์กุล เรื่องลายคำล้านนา ที่ได้นำเสนอการจัดรูปแบบลวดลายและวิวัฒนาการของลวดลายล้านนา โดยแบ่งออกเป็นแต่ละยุคสมัย โดยมีตัวอย่างวิหารโถงที่จังหวัดลำปาง ซึ่งงานเหล่านี้จัดอยู่ระหว่างในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 - 24 (Damrikun, 2001, p. 15) จากข้อมูลดังกล่าวจะเห็นถึงอิทธิพลของวัฒนธรรมต่างถิ่นที่รับเข้ามาผสมผสานกันจนเป็นเอกลักษณ์

ตัวอย่างการประดับตกแต่งผนังในส่วนของฝ้าย้อย ที่มีลักษณะเป็นกรอบไม้แบบลูกฟัก ช่วงบนที่ทำเป็นรูปหม้อน้ำปูลมัญจะ ตามคติความเชื่อของพุทธศาสนาแสดงถึงความสงบสุขร่มเย็นสมบรูณ์พูนสุข แสดงสัญลักษณ์ของชีวิตและสรรค์ (Ninladēt, 1983, p. 99) ซึ่งลักษณะของหม้อน้ำปูลมัญจะที่วิหารจามเทวี วัดปงยางคกมีความโดดเด่นด้านฝีมือช่างชั้นสูงที่ประดิษฐ์ลวดลายที่แตกต่างไม่ซ้ำกันได้อย่างลงตัวด้วยฝีมือละเอียดอ่อนประณีตมีระเบียบ รักษาช่องไฟได้อย่างสม่ำเสมอ ตัวกรอบเป็นลายดอกไม้ที่เชื่อมสัมพันธ์กับลวดลายในโครงสร้าง

ส่วนอื่น ๆ (Bunya Surat, 2001, p. 151) จากการศึกษาครั้งนี้ทำให้เห็นถึงการนำลวดลายไปใช้ให้เข้ากับรูปแบบและรูปทรงของตัววิหารซึ่งถือเป็นการออกแบบที่ดี อันแสดงถึงประสบการณ์และความชำนาญของช่างที่สามารถออกแบบลวดลายได้อย่างวิจิตร

เมื่อกล่าวถึงวิหารวัดปงยางคก มีการประดับตกแต่งด้วยรูปหม้อปुरुณฆฏะหรือหม้อที่มีไม้เลื้อย โดยมีคติความเชื่อเรื่องความร่มเย็นความสมบูรณ์พูนสุข อันเป็นสัญลักษณ์ของชีวิตและการสร้างสรรค์ ซึ่งเป็นลวดลายที่นิยมในอินเดียเมื่อ 2,000 ปีที่ผ่านมา ทางศาสนาพราหมณ์ ถือว่าเป็นคุณสมบัติของพระสุรัสวดี และนำในหม้อหมายถึงสตรีเพศ (No Na Pāknam, 1981, p. 223)

จะเห็นได้ว่าที่ผ่านมาการศึกษาลวดลายหม้อปुरुณฆฏะ การนิยามความหมายในทัศนะต่าง ๆ ซึ่งยังคงความหมายของการเป็นหม้อน้ำแห่งความอุดมสมบูรณ์ตามแบบศาสนาพราหมณ์ ที่ส่งอิทธิพลแนวคิดและศิลปกรรมมาสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่ยังไม่ได้อธิบายความหมายในการใช้จริงเมื่อลวดลายสัญลักษณ์ดังกล่าวปรากฏในพื้นที่ดินแดนล้านนา รวมถึงรูปแบบพันธุ์ไม้ที่นำมาสร้างสรรค์ลวดลาย การรวบรวมลวดลายเพื่อชี้ให้เห็นถึงรูปแบบเทคนิควิธี รวมถึงตำแหน่งที่นำไปประดับกับการสร้างความหมายใหม่ขึ้นในพื้นที่ล้านนา การศึกษาครั้งนี้จึงทำการสำรวจเรื่องจำนวนลวดลาย และจัดกลุ่มวิเคราะห์เพื่อเป็นข้อมูลในการนำเสนอแนวคิดและมุมมองของลวดลายหม้อปुरुณฆฏะว่าด้วยเรื่องของลวดลายสักการะพระรัตนตรัยที่ยังไม่เคยมีการรวบรวมเชิงสถิติแบบนี้มาก่อน ซึ่งจะได้นำเสนอในหัวข้อถัดไป

ประเภทและแบบการวิจัย

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เป็นการศึกษาเพื่อสนองพระราชดำริภายใต้โครงการอนุรักษ์พันธุ์พืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี โดยการศึกษาและรวบรวมการใช้พันธุ์ไม้ประดับลายหม้อปुरुณฆฏะในศิลปกรรมล้านนา ซึ่งสามารถนำองค์ความรู้ดังกล่าวไปพัฒนารูปแบบของมรดกทางวัฒนธรรมล้านนาในอนาคต โดยใช้วิธีพรรณนาประกอบภาพถ่าย ซึ่งเป็นการวิจัยในลักษณะที่สำรวจการใช้พันธุ์ไม้ประดับลายหม้อปुरुณฆฏะ ในรูปแบบงานช่าง โดยการลงพื้นที่ภาคสนามและเก็บข้อมูลในพื้นที่มรดกทางวัฒนธรรมนั้น ๆ ด้วยตนเอง โดยมีกระบวนการวิจัยดังต่อไปนี้

ขอบเขตการวิจัย

งานวิจัยชิ้นนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษาและรวบรวมการใช้พันธุ์ไม้ประดับลายหม้อปुरुณฆฏะในศิลปกรรม โดยมีขอบเขตพื้นที่ศึกษาได้แก่ 8 จังหวัดในเขตภาคเหนือตอนบน ได้แก่ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง พะเยา เชียงราย แพร่ น่าน และแม่ฮ่องสอน ซึ่งจากการลงพื้นที่สำรวจและเก็บข้อมูลภาคสนาม ได้ปรากฏวัด/แหล่งข้อมูลจำนวน 299 แห่ง

ขั้นตอนการวิจัย

1. การศึกษาข้อมูลภาคเอกสาร เพื่อศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับการใช้พันธุ์ไม้ประดับลายหม้อปुरुณฆะในศิลปกรรมล้านนา ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 - 25 และพัฒนาการของลวดลายพันธุ์พืช ด้านรูปแบบ ความเชื่อเชิงสัญลักษณ์ รวมถึงงานวิจัยที่ได้มีการศึกษาไว้แล้ว จากนั้นรวบรวมและสรุปเพื่อใช้ในขั้นตอนการจัดการต่อไป
2. การศึกษาข้อมูลภาคสนาม ในเขตพื้นที่การศึกษาในเขตเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง พะเยา เชียงราย แพร่ น่าน และแม่ฮ่องสอน ผู้วิจัยทำการสำรวจภาคสนามและทำการบันทึกข้อมูลรายละเอียดรูปแบบการใช้พันธุ์ไม้ประดับลายหม้อปुरुณฆะในศิลปกรรมล้านนาและเทคนิคการสร้างงาน
3. จัดหมวดหมู่ข้อมูลภาพ เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นมาของการสร้างสรรค์งานลวดลาย ความเชื่อเกี่ยวกับลวดลาย รูปแบบของลวดลาย ชื่อของลวดลายในท้องถิ่นต่าง ๆ รวมไปถึงรูปแบบการนำไปประดับศิลปกรรมล้านนา
4. การวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อให้ได้ข้อมูลทำการวิเคราะห์ถูกต้อง จึงต้องจัดทำระบบ โดยการจัดหมวดหมู่ของข้อมูลที่ได้ ทั้งในส่วนของรูปแบบลวดลาย อายุสมัย เทคนิคการสร้างงาน พัฒนาการของลวดลาย และพื้นที่ที่ได้จากการสำรวจ เพื่อเตรียมทำการวิเคราะห์ถึงความเชื่อของสังคมนั้น ๆ ตลอดจนเปรียบเทียบลวดลายที่ได้จากแหล่งต่าง ๆ ก่อนนำข้อมูลส่วนหนึ่งที่ได้กลับไปเผยแพร่องค์ความรู้ด้านการใช้พันธุ์ไม้ประดับลายหม้อปुरुณฆะในศิลปกรรมล้านนา จากนั้นสู่กระบวนการนำเสนอผลงานวิจัย

หม้อดอกล้านนา

อาณาจักรล้านนา เป็นดินแดนวัฒนธรรมตั้งอยู่ทางภาคเหนือของประเทศไทย มีทั้งหมด 8 จังหวัดด้วยกัน คือ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง พะเยา เชียงราย แพร่ น่าน และแม่ฮ่องสอน รวมเป็นวัฒนธรรมล้านนาที่ยังคงไว้ซึ่งมรดกวัฒนธรรมอันดีงามและอัตลักษณ์เฉพาะถิ่นตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

เมื่อกล่าวถึงลายหม้อปुरुณฆะในล้านนาแล้ว จะพบว่าไม่ได้เป็นที่เข้าใจแพร่หลายมากนัก เนื่องจากไม่ใช่คำที่เรียกกันทั่วไปในท้องถิ่น แต่ลายดังกล่าวคนในวัฒนธรรมล้านนาจะรู้จักกันว่าเป็นลายหม้อดอก โดยเป็นลักษณะของหม้อ ที่มีดอกไม้โผล่พุ่งออกมาจากปากหม้อ ซึ่งมีชื่อเรียกที่แตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ เช่น แจกันหม้อดอก ไหหม้อดอก หม้อน้ำดอก เป็นต้น ซึ่งการเรียกชื่อจะขึ้นอยู่กับรูปทรงของภาชนะนั้น ๆ แต่โดยรวมแล้วลวดลายดังกล่าวจะเป็นที่รู้จักกันในนาม “ลายหม้อดอก” และถือเป็นที่เข้าใจร่วมกันได้ ดังนั้นในการนำเสนอจากนี้ไป ผู้วิจัยใช้คำว่าลายหม้อดอกในการนำเสนอเรื่องราวเพื่อความเข้าใจร่วมกันต่อไป

ลายหม้อดอกในล้านนา นั้น เป็นลวดลายสำคัญที่ปรากฏให้เห็นในการนำมาใช้ประดับในงานพุทธศิลป์ต่าง ๆ ทั้งในส่วนของการสถาปัตยกรรม งานเครื่องใช้ในพิธีกรรม เครื่องประกอบพิธี ล้วนแล้วแต่จะมีการนำลายหม้อดอกมาประดับตกแต่งด้วยเทคนิคต่าง ๆ ทั้งเทคนิคงานปูนปั้น เทคนิคงานไม้แกะสลัก เทคนิคงานประดับกระจก และมากที่สุดคือเทคนิคงานลายคำ ซึ่งในเรื่องของเทคนิคงานช่างจะได้นำเสนอในตอนต่อไป

ในการประดับลวดลายหม้อดอกในล้านนา ซึ่งแน่นอนว่าผู้วิจัยยังไม่ได้กล่าวถึงความหมายในการรับรู้เดิมที่ว่าด้วยเป็นหมอน้ำแห่งความอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากหม้อดอกที่ปรากฏในพื้นที่ล้านนาได้เปลี่ยนบริบทและความหมายไปจากเดิม หม้อดอกถูกสร้างขึ้นเป็นงานศิลปะเพื่อความสวยงามและถือเป็นลวดลายของเครื่องสักการบูชาในพระรัตนตรัย ความหมายถูกเปลี่ยนเป็นเครื่องบูชาที่ไม่ว่าจะถูกนำไปประดับอยู่ในตำแหน่งใด ก็พอจะทราบได้ว่าหม้อดอกนั้นได้ถูกสร้างขึ้นมาสักการะสิ่งที่อยู่ในตำแหน่งนั้น โดยตัวอย่างให้เห็นชัดมากขึ้นกับแนวคิดนี้มาจากการสำรวจของผู้วิจัยที่ได้พบลวดลายหม้อดอกประดับบนที่บรรทมมากที่สุด รองลงมาพบการประดับที่ธรรมมาสน์ และหออธรรม จากสังเกตของผู้วิจัย พบว่าลวดลายหม้อดอกถูกสร้างขึ้นมาสักการะพระธรรม เนื่องจากทุกสิ่งทีกล่าวไว้ข้างต้นนั้น เป็นสิ่งที่มีความเกี่ยวข้องกับพระธรรมซึ่งเป็นหนึ่งในพระรัตนตรัยที่ชาวล้านนาให้ความเคารพสูงสุด

ภาพที่ 2 ลายหม้อดอกเทคนิคลายคำ ประดับหน้าบันด้านในวิหารสุชาดาราม
วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม จังหวัดลำปาง

Note: From © Thapakon Kruaraya 22/1/2022

ดังนั้นในการนำเสนอต่อไปนี้จะเป็นการชี้ให้เห็นถึงการประดับลายหม้อดอกตามตำแหน่งต่าง ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับพระรัตนตรัย ซึ่งจะทำให้เราเห็นภาพชัดขึ้นถึงตำแหน่งการประดับที่สอดคล้องกับความหมายในการที่หม้อดอกเป็นลายประดับเพื่อการสักการะบูชา

การบูชาพระรัตนตรัยของชาวพุทธจะเป็นการนมัสการพระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์ เพื่อความเป็นสิริมงคล และเป็นการสักการะต่อสิ่งที่เคารพบูชาในฐานะพุทธศาสนิกชน จะบูชาพระพุทธเป็นอันดับแรก และเมื่อก้าวถึงความ เป็นพระพุทธรูปแล้ว สิ่งที่เกี่ยวข้องอันเป็นสัญลักษณ์และตัวแทนนอกจากพระพุทธรูปแล้วนั้น ยังรวมไปถึงศาสนสถานต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเจดีย์ วิหารหรืออุโบสถ ซึ่งเป็นที่สถิตประทับของพระพุทธรูปด้วย ดังนั้น จึงได้พบว่า มีการประดับลายหม้อดอกอันเกี่ยวเนื่องกับการเป็นเครื่องสักการะบูชาพระพุทธ

ผลการศึกษา

จากการศึกษาและรวบรวมการใช้พื้นที่ไม่ประดับลายหม้อปูลงในศิลปกรรมล้านนา ได้มีขอบเขตพื้นที่ศึกษา 8 จังหวัดในเขตภาคเหนือตอนบน ได้แก่ จังหวัดลำปาง 129 แห่ง จังหวัดเชียงใหม่ 85 แห่ง จังหวัดลำพูน 19 แห่ง จังหวัดน่าน 18 แห่ง จังหวัดแพร่ 18 แห่ง จังหวัดแม่ฮ่องสอน 14 แห่ง จังหวัดเชียงราย 10 แห่ง และ จังหวัดพะเยา 6 แห่ง โดยศึกษาแหล่งข้อมูลงานศิลปกรรมล้านนารวมทั้งหมด 299 แห่ง พบรูปแบบลวดลายหม้อปูลงในศิลปกรรมล้านนา ปรากฏหลักฐานขึ้นราวต้นพุทธศตวรรษที่ 20 จนกระทั่งถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 25 ดังนั้นจึงได้กำหนดช่วงระยะเวลาการสำรวจเลือกเก็บตัวอย่างในแต่ละช่วงเวลา เพื่อนำมาเรียบเรียง จำแนกเพื่อหาพัฒนาการและเทคนิคการเกิดของลวดลายหม้อปูลง ในการนำมาประดับในงานพุทธศิลป์ ล้านนา โดยได้กำหนดตัวอย่างที่อยู่ในช่วงเวลาจากการจัดเก็บข้อมูลพัฒนาการของลวดลายหม้อปูลงตาม ช่วงเวลาดังนี้

1. ลวดลายหม้อดอกพุทธศตวรรษที่ 20 - 21 ยุคทองของล้านนา

สำหรับลวดลายหม้อดอกประดับงานพุทธศิลป์ล้านนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 - 21 หรือที่รู้จักกันว่าเป็นยุคทอง ส่งผลให้งานช่างฝีมือแขนงต่าง ๆ ได้รับการพัฒนาทักษะมากขึ้น ทั้งเทคนิคการขึ้นรูปของลวดลายด้วยโครงสร้างที่มีการกลั่นพื้นลายขึ้นมารองรับรายละเอียดของปูนปั้นประดับ สร้างมิติที่ล่อนนุชเด่นยกตัวขึ้นมาจากพื้น ซึ่ง พื้นฐานลวดลายยุคนี้ได้รับแรงบันดาลใจและอิทธิพลของลวดลายจากศิลปะจีนที่มีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 20 - 21 ในสมัยราชวงศ์หยวนและราชวงศ์หมิง ผ่านงานเครื่องปั้นดินเผาและเครื่องใช้ต่าง ๆ อันเป็นสินค้าของชนชั้นสูงที่มีการซื้อขายแลกเปลี่ยนในราชสำนักล้านนา โดยปรากฏเป็นลายเครือเถาที่อยู่ในการนำมาประดับศาสนสถาน และสืบต่อกันมาจนเป็นเอกลักษณ์ท้องถิ่น จนเป็นที่มาของลายเครือเถาล้านนา

ลักษณะของลายหม้อดอกในยุคนี้ ด้วยลักษณะของรูปแบบหม้อน้ำ เป็นหม้อทรงเตี้ยป่องด้านข้างไม่มีคอ ขอดอกที่ออกมาจากปากหม้อ ยังคงเป็นลายพรรณพฤกษาชัดเจน โดยเฉพาะดอกบัว ทั้งบัวหลวงและบัวสาย ดังตัวอย่าง ภาพที่ 1 ภาพจิตรกรรมฝาผนังลายหม้อดอก ที่กรุเจดีย์ร้างวัดแสนขัน จังหวัดเชียงใหม่

นอกจากนี้ในช่วงเวลาต่อมา ลายหม้อดอกได้มีการพัฒนาการของรูปแบบหม้อที่มีคือ ดอกบัวและส่วนประกอบของลายเครือเถา ที่มีขอบลายหยักโค้งหลายหยักและมีลายกระหนกหัวม้วนเข้ามาประกอบกับช่อดอก อันเป็นลวดลายที่พบว่าน่าจะเริ่มได้รับความนิยมในสมัยพระเจ้าติโลกราชในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 21 โดยลวดลายหม้อดอกในยุคนี้ ลักษณะของดอกไม้และใบไม้ยังคงความเหมือนธรรมชาติ ดังตัวอย่างที่พบในวิหารพระพุทธรูป และวิหารน้ำแต้ม วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง

ภาพที่ 3 ลายหม้อดอก ฉากหลังพระประธานวิหารพระพุทธรูป วัดพระธาตุลำปางหลวง

Note: From © Thapakon Kruaraya 13/2/2022

ภาพที่ 4 ลายหม้อดอกประดับหน้าบันวิหารชั้นในวิหารพระพุทธรูป วัดพระธาตุลำปางหลวง

Note: From © Thapakon Kruaraya 13/2/2022

ภาพที่ 5 หม้อดอกเทคนิคปูนปั้น ภายในวิหารน้ำแต้ม วัดพระธาตุลำปางหลวง

Note: From © Thapakon Kruaraya 13/2/2022

นอกจากงานจิตรกรรมลายคำ ยังพบงานปูนปั้นและงานจิตรกรรมเขียนสี ที่มีรูปแบบลวดลายรูปทรงหม้อดอก ดอกไม้ และเทคนิคการสร้างงานที่มีลักษณะคล้ายกันกับรูปแบบจิตรกรรมและลวดลายของสุโขทัย ซึ่งคาดว่าได้รับรูปแบบที่ส่งอิทธิพลถึงกัน ดังปรากฏให้เห็นในจิตรกรรมฝาผนัง ภายในกรุวัดร้างแสนขัน อ.เมือง จ.เชียงใหม่ และงานชุดลายเส้นรูปหม้อดอกบนแผ่นหินชนวน ที่มีการค้นพบจากการขุดค้นทางโบราณคดีที่จังหวัดพะเยา เป็นต้น

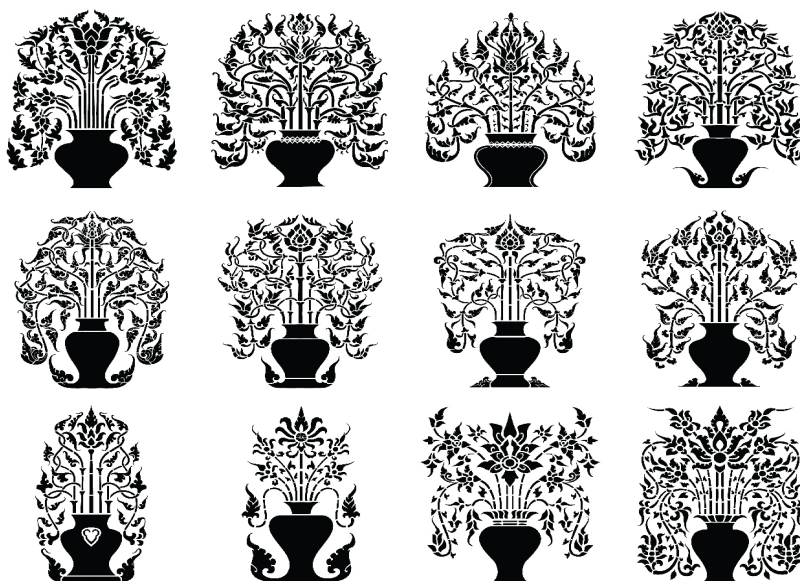
2. ลวดลายหม้อดอกพุทธศตวรรษที่ 22 - 23 ยุคพม่าปกครองสุล่านนายุคเสื่อม

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 - 23 ถือเป็นยุคเสื่อมของล้านนา เนื่องจากพม่าเข้ายึดครองล้านนา (พ.ศ. 2101 - พ.ศ. 2317) และเกิดความวุ่นวายจากการแย่งชิงอำนาจด้วยกันเองกับทั้งพม่าและกรุงศรีอยุธยา ระหว่างที่ล้านนาอยู่ในอำนาจปกครองของพม่านั้นนานกว่า 200 ปี มีบางช่วงตกได้อยู่ในอำนาจของอยุธยาในระยะสั้น ๆ ส่งผลให้งานศิลปกรรมต่าง ๆ เริ่มเสื่อมถอยลง สำหรับรูปแบบและลักษณะเด่นที่แสดงถึงความพยายามที่จะสืบสานแบบแผนและฝีมือของช่างในยุคทองเมื่อช่วงก่อนหน้านั้น การสร้างงานพุทธศิลป์จึงได้มีโอกาสได้รับการสนับสนุนจากผู้ปกครองในการที่จะสามารถสร้างงานตามแบบชนบจารีต เหตุผลหนึ่งที่มีส่วนที่ทำให้เกิดการสร้างงานแบบยุคทองมาสู่ยุคดังกล่าวนี้ก็คงเนื่องมาจากธรรมเนียม “การกัลปนา” ซึ่งยังได้เอื้อต่อการสร้างงานพุทธศิลป์โดยที่อิทธิพลอำนาจทางการเมืองและการปกครองจะเข้ามาครอบงำได้ ซึ่งเหตุการณ์ในยุคนี้ไม่ได้หมายความว่าหยุดสร้างงานศิลปกรรม เพียงแต่สร้างน้อยลงเท่านั้น

ภาพที่ 6 ลายหม้อดอกประดับฝาหยาบ วิหารจามเทวี วัดปงยางคก อำเภอกำแพงแสน จังหวัดลำปาง

Note: From © Thapakon Kruaraya 31/8/2021

ภาพที่ 7 ลายเส้นหม้อดอก วิหารจามเทวี วัดปงยางคก อำเภอกำแพงแสน จังหวัดลำปาง

Note: From © Thapakon Kruaraya 24/6/2020

ตัวอย่างงานในยุคนี้พบได้น้อย แต่ยังมีให้เห็นซึ่งลายดอกกลอยที่เป็นดอกไม้ประดิษฐ์ ใช้ในการประดับพื้นที่ว่าง ซึ่งในเทคนิคงานลายคำประดับอาคารศาสนสถานล้านนานั้น มีการพบการใช้ดอกกลอยประดับพื้นที่ของตัวไม้ โครงสร้างและในช่องลูกฟัก ตลอดจนแผงคอสอง ลวดลายดังกล่าวมักจะเป็นลายโดด ๆ มีรายละเอียดซับซ้อน ดังตัวอย่างที่ปรากฏให้เห็นลวดลายหม้อดอกในช่วงเวลานี้ คืองานลายคำในวิหารวัดปงยางคก อำเภอกำแพงแสน จังหวัดลำปาง หม้อดอกลายคำประดับวัดเวียง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดลำปาง และหม้อดอกลายคำประดับวิหาร พระพุทธ (บางตำแหน่ง) วัดพระธาตุลำปางหลวง อำเภอมอง จังหวัดลำปาง เป็นต้น

3. ลวดลายพรรณพฤกษาพุทธศตวรรษที่ 24 - 25 ยุคฟื้นฟู

เป็นระยะเวลาของการฟื้นฟูบ้านเมืองหลังจากที่แคว้นล้านนาได้ล่มสลายหลังจากยุคพม่าปกครอง ดินแดนล้านนากลายเป็นเมืองร้างในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ก่อนจะมีการกวาดต้อนผู้คนต่างเมืองเข้ามาอยู่อีกครั้ง ก่อให้เกิดรูปแบบศิลปะพื้นบ้านที่หลากหลาย รวมถึงรูปแบบงานพุทธศิลป์ล้านนาแขนงต่าง ๆ ซึ่งเกิดจากการกวาดต้อนผู้คนมาไว้ในเมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง ก่อเกิดความหลากหลายทางชาติพันธุ์ที่มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดกับชาวล้านนา ทั้งชาติพันธุ์กะเหรี่ยงหรือยาง ไทลื้อ ไทจีน และไทใหญ่ ซึ่งเป็นยุค “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” ของการฟื้นฟูบ้านเมืองที่จำเป็นจะต้องเกณฑ์ผู้คนมาร่วมกันบูรณะสภาพสังคมวัฒนธรรมและเศรษฐกิจ ภายใต้การปกครองระบอบจารีตที่จะต้องเป็นประเทศราชของสยาม

งานช่างจึงมีการฟื้นฟูเกิดขึ้นรวมไปถึงงานทัศนศิลป์สาขาต่าง ๆ งานพุทธศิลป์ จากหลักฐานช่วงเวลาดังกล่าวเป็นการรวบรวมช่างฝีมือจากหัวเมืองสำคัญโดยเฉพาะช่างจากเมืองเชียงแสน ที่ก่อนหน้านี้ได้เป็นศูนย์กลางการปกครองเมื่อครั้งที่อยู่ภายใต้การปกครองของพม่า โดยช่างกลุ่มนี้ได้มีบทบาทในการสร้างงานในยุคฟื้นฟูขึ้นตามหัวเมืองสำคัญของล้านนา เช่น เมืองลำปาง เมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูน เมืองแพร่ และเมืองน่าน อันเป็นที่รู้จักกันดีในนาม “สกุลช่างเชียงแสน” ก่อเกิดการสร้างงานยุคใหม่ทุกหัวเมือง โดยเฉพาะเทคนิคงานลายคำที่ปรากฏบนงานพุทธศิลป์ เช่น หีบธรรม ธรรมมาสน์ เป็นต้น ซึ่งจังหวัดลำปางถือเป็นเมืองหนึ่งที่คนเชียงแสนเข้ามาอยู่เป็นจำนวนมากที่สุด ส่งผลให้ก่อกำเนิดงานช่างศิลป์ต่าง ๆ รวมถึงงานพุทธศิลป์ที่มีความเป็นพหุวัฒนธรรม จนอาจจะกล่าวได้ว่าจังหวัดลำปางเป็นจังหวัดที่มีงานพุทธศิลป์มากที่สุด ซึ่งเป็นข้อมูลจากการสำรวจและทำทะเบียนโบราณวัตถุและศิลปวัตถุในช่วงเวลา 20 ปีที่ผ่านมา จึงเป็นเหตุผลที่ผู้วิจัยพบลายหม้อดอกในจังหวัดลำปางมากที่สุด

ภาพที่ 8 ลายหม้อดอกประดับหีบธรรม วัดศรีหมวดเกล้า อำเภอมือง จังหวัดลำปาง

Note: From © Thapakon Kruaraya 19/3/2021

ภาพที่ 9 ลายหม้อดอกประดับหีบธรรม วัดตันตงชัย อำเภอมือง จังหวัดลำปาง

Note: From © Thapakon Kruaraya 16/5/2010

ภาพที่ 10 ลายหม้อดอกประดับหีบธรรม วัดทุ่งม่านใต้ อำเภอมือง จังหวัดลำปาง

Note: From © Thapakon Kruaraya 6/5/2008

นอกจากนี้ยังมีกลุ่มช่างอื่นที่สำคัญในล้านนายุค “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” ที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างงานศิลปกรรมในท้องถิ่นที่ตนได้เข้ามาตั้งถิ่นฐาน โดยการสร้างงานนั้นมีทั้งการคงรักษาเอกลักษณ์รูปแบบของตนเอาไว้ ดังเช่น กลุ่มช่างไทลื้อที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณเมืองพะเยาและเมืองน่าน ตลอดจนกลุ่มช่างที่มีการผสมผสานและเกิดพัฒนาการทางด้านรูปแบบและมีฝีมือจนเป็นเอกลักษณ์ใหม่ในเวลาต่อมา ก็คือ ช่างชาวยองในเมืองลำพูน เป็นต้น ซึ่งจากการสำรวจจลลลายหม้อดอกในพื้นที่ในเขตอำเภอมือทา - อำเภอลำปาง พบวัฒนธรรมสำคัญของคนยองในลำพูน คือการสร้างลายหม้อดอกประดับฉากหลังพระประธานในวิหาร เพื่อเป็นการสักการบูชาพระพุทธ

ภาพที่ 11 ลายหม้อดอกประดับฉากหลังพระประธาน วัดนางข้าวน้อยใต้ อำเภอบำรุง จังหวัดลำพูน

Note: From © Thapakon Kruaraya 4/5/2022

ภาพที่ 12 ลายหม้อดอกประดับฉากหลังพระประธาน วัดสันกำแพง อำเภอบำรุง จังหวัดลำพูน

Note: From © Thapakon Kruaraya 7/5/2022

ในช่วงเวลาดังกล่าวอิทธิพลจากศิลปะจีนได้เข้ามามีบทบาทในดินแดนล้านนา โดยได้รับความนิยมมากที่สุดในการบรรดางานช่างอื่น ๆ คือ ลวดลายประดับ ซึ่งส่วนใหญ่จะพบในลักษณะที่มีการผสมผสานระหว่างศิลปะรัตนโกสินทร์ผสมกับศิลปะจีน เนื่องจากช่วงเวลาดังกล่าวนี้นสยามได้มีการติดต่อค้าขายกับจีนเป็นหลัก จึงทำให้เกิดรูปแบบศิลปกรรมแบบผสมผสานทั้งส่วนที่มีอยู่ก่อนหน้านี้อีกและส่วนที่ทยอยแพร่หลายเข้ามาสมทบเป็นระยะ ถึงแม้ว่าเมื่อเริ่มปรากฏอิทธิพลทางวัฒนธรรมตะวันตกแพร่หลาย ลวดลายแบบจีนก็ยังคงอยู่ ทั้งที่เป็นเอกลักษณ์และผสมผสานปะปนกลมกลืน จนเป็นรสนิยมอย่างไทยที่แยกแยะได้ไม่ยากนัก ดังตัวอย่างงานลายประดับวิหารวัดเคตติกเชียงม่วน จังหวัดลำปาง ที่มีลายหม้อดอกที่ได้รับอิทธิพลจากจีนเข้ามาผสมผสาน อันเป็นผลจากการเข้ามาทำการค้าขายของชาวจีนในช่วงเวลาดังกล่าวในนครลำปาง

ภาพที่ 13 ลายหม้อดอกประดับผนังวิหาร วัดเคตึกเชียงมั่น อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง

Note: From © Thapakon Kruaraya 30/7/2022

ในการสร้างสรรค์ลวดลายหม้อดอกในงานพุทธศิลป์มีประเด็นที่น่าสนใจอยู่อีกประการหนึ่ง คือ ในช่วงเวลาดังกล่าวอิทธิพลชาติตะวันตกได้แผ่ขยายเข้ามาสู่อาณาจักรสยาม โดยเฉพาะในวัฒนธรรมล้านนานั้นอิทธิพลศิลปะตะวันตกได้เข้ามามีอิทธิพลโดยผ่านทางศิลปะพม่าและไทใหญ่ นับว่าเป็นพัฒนาการของรูปแบบงานพุทธศิลป์ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา ก่อนจะโดนโหมกระหน่ำในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 อีกครั้ง ดังนั้น จึงได้พบว่ารูปแบบลวดลายการประดับงานพุทธศิลป์ในล้านนาและการสร้างประดับงานศาสนสถาน จะมีกลิ่นอายของงานช่างพม่า - ไทใหญ่อยู่เสมอ โดยที่กลุ่มช่างเข้ามาพร้อมกับกิจการสัมปทานป่าไม้ของชาวตะวันตกและชาวพม่าโดยตรงในเวลานั้น เกิดการสร้างวัดพม่า - ไทใหญ่ขึ้น ซึ่งปรากฏมากที่สุดในจังหวัดลำปาง และสร้างอัตลักษณ์ไว้ในพื้นที่โดยเอาแบบแผนของลักษณะการประดับลายหม้อดอกในงานศิลปกรรมพม่า - ไทใหญ่มาใช้ เช่น การประดับรูปปั้นหม้อดอกบริเวณมุมพระธาตุต่าง ๆ ที่เป็นศิลปกรรมพม่า - ไทใหญ่ เป็นต้น

รูปแบบลวดลายที่ได้รับความนิยมในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 25 คือลวดลายผสมผสานกันระหว่างศิลปะตะวันตกและศิลปะจีน เรียกว่าลายเทศ ส่งผลต่อรูปแบบลายหม้อดอกในล้านนาช่วงเวลาดังกล่าวที่มีรูปแบบเป็นลักษณะเป็นช่อดอกไม้ลายประดิษฐ์มากขึ้น จนไม่สามารถมองเห็นความเป็นดอกบัวได้ ทั้งในลักษณะของดอกเครือเถา และใบกระหนก ที่มีการผสมผสานกันจนเป็นลายในรูปแบบใหม่ที่มีความหลากหลายในงานเชิงช่าง จนไม่จำกัดชื่อเรียกอีกต่อไป

อีกหนึ่งสิ่งที่เกิดขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษนี้ คือการผสมผสานกับรูปแบบลวดลายจากศิลปะตะวันตกที่ผ่านมาจากศิลปะพม่ายุคสมัยมณฑลเลย พร้อมกันกับวัสดุและเทคนิคงานประดับกระจก ได้แพร่กระจายและได้รับความนิยมในช่วงเวลานี้ นำไปสู่การสร้างสรรคลายหม้อดอกเทคนิคประดับกระจกโดยมีเทคนิคปั้นรักกระหนะเข้ามาผสมผสาน สร้างความแปลกใหม่สวยงามให้กับลายดังกล่าวมาก มีการผูกลายประกอบกับก้านใบเทศ มีลักษณะเป็นขอบหยักสะบัดม้วน มีการผสมผสานกันระหว่างใบและดอกในศิลปะจีนกับศิลปะตะวันตก อาศัยสีจากกระจกเลียนแบบสีของธรรมชาติ ในการสร้างช่อดอกในหม้อดอกได้แปลกตา

ภาพที่ 14 ชุ่มประตูปะตูโบสถ วัดม่อนบุญักษ์ จังหวัดลำปาง

Note: From © Thapakon Kruaraya 4/7/2021

กล่าวได้ว่าในยุคนี้ ปรากฏลวดลายหม้อบุรณฆมุประดับงานพุทธศิลป์ โดยมีรูปแบบที่หลากหลายมาก ทั้งในส่วนของดอกไม้ที่เป็นดอกบัว ดอกเอื้อง ช่อดอกไม้ประดิษฐ์ และลักษณะของรูปทรงหม้อดอก รวมไปถึงเทคนิคการสร้างสรรค์งานที่มีความหลากหลาย

4. ลวดลายปลายพุทธศตวรรษที่ 25 ยุคอิทธิพลรัตนโกสินทร์

ในช่วงเวลาครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 25 ล้านนาภายใต้ราชอาณาจักรไทย เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญที่ส่งผลให้เกิดรูปแบบการสร้างงานศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับแนวทางการเมืองการปกครอง จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นแบบประชาธิปไตยในปี พ.ศ. 2475 ส่งผลให้สังคมและวัฒนธรรมล้านนาได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบ ซึ่งรูปแบบงานศิลปกรรมก็ได้รับผลกระทบนี้ด้วยเช่นเดียวกัน โดยพบรูปแบบที่รับอิทธิพลรัฐนิยมมาปรากฏในงานศิลปกรรมท้องถิ่น เช่น ลวดลายหม้อดอกที่มีดอกไม้โผล่ออกมาจากปากหม้อ ได้เปลี่ยนเป็นดอกไม้โผล่ออกมาจากพานรัฐธรรมนูญ เป็นต้น หรือแม้แต่ลายหม้อดอกที่มีการผูกลายด้วยลายกระหนกแบบศิลปะภาคกลาง สะท้อนความนิยมศิลปะจากส่วนกลางที่เริ่มมีความนิยมในช่วงก่อนหน้านี้ โดยการสนับสนุนจากเจ้านายในท้องถิ่น ซึ่งงานที่ชัดเจนปรากฏในงานหม้อดอกในจังหวัดเชียงใหม่และจังหวัดแพร่ ซึ่งมีกลิ่นอายของอิทธิพลรัตนโกสินทร์ที่ชัดเจนมาก โดยนิยมใช้ลายกระหนกแทนใบและดอกโพยพุ่งออกมาจากปากหม้อดอก จึงถือได้ว่าช่วงเวลาดังกล่าวรูปแบบลายหม้อดอกได้มีพัฒนาการอย่างมากและไม่ได้ยึดติดกับแบบแผนของโครงลายเดิมอีกต่อไป

ภาพที่ 15 ลายหม้อดอกประดับฐานพระพุทธรูปไม้ วัดหลวงธาตุเนิ่ง อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่
Note: From © Thapakon Kruaraya 28/5/2022

ภาพที่ 16 ลายหม้อดอกประดับธรรมมาสน์ วัดสวนเขื่อน อำเภอเมือง จังหวัดแพร่
Note: From © Thapakon Kruaraya 12/5/2022

ภาพที่ 17 ลายหม้อดอกประดับธรรมมาสน์ วัดเชียงมั่น อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

Note: From © Thapakorn Kruaraya 3/2/2022

สรุปผลการศึกษา

จากการลงพื้นที่เก็บข้อมูลลายหม้อปुरुณฆะ จากแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในเขต 8 จังหวัดภาคเหนือตอนบน พบว่า จำนวนแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในจังหวัดลำปางมีมากที่สุด จำนวน 129 แห่ง และปรากฏลวดลายหม้อปुरुณฆะมากที่สุด คือ 275 ลาย รองลงมาเป็นพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งพบแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม จำนวน 85 แห่ง และปรากฏลวดลายหม้อปुरुณฆะจำนวน 71 ลาย จังหวัดที่พบแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมน้อยที่สุดคือ จังหวัดพะเยา โดยมีจำนวน 6 แห่ง และจังหวัดที่พบลวดลายหม้อปुरुณฆะน้อยที่สุดได้แก่จังหวัดน่าน ซึ่งพบเพียง 9 ลาย สามารถแสดงรายละเอียดของจำนวนแหล่งค้นพบและจำนวนลวดลายในแต่ละจังหวัด ได้ดังตารางต่อไป

ตารางที่ 1 แสดงจังหวัดที่สำรวจ จำนวนแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม และจำนวนลวดลายหม้อปुरुณฆะ

ลำดับที่	จังหวัด	จำนวนแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม (แห่ง)	จำนวนลวดลาย
1	ลำปาง	129	275
2	เชียงใหม่	85	71
3	ลำพูน	19	36
4	แพร่	18	31
5	น่าน	18	9

Note: From © Thapakorn Khruearaya 14/8/2022

ตารางที่ 1 แสดงจังหวัดที่สำรวจ จำนวนแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม และจำนวนลวดลายหม้อปुरुณฆฏะ (ต่อ)

ลำดับที่	จังหวัด	จำนวนแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม (แห่ง)	จำนวนลวดลาย
6	แม่ฮ่องสอน	14	33
7	เชียงราย	10	16
8	พะเยา	6	12
รวม		299	483

Note: From © Thapakorn Khruearaya 14/8/2022

จากตารางที่ 1 พบว่า จำนวนลวดลายหม้อปुरुณฆฏะทั้งหมด 483 ลาย โดยได้พบการประดับตามตำแหน่งต่าง ๆ ซึ่งสามารถแสดงจำนวนลายตามตำแหน่งของการสักการบูชาพระรัตนตรัย และพบว่าการใช้ลวดลายหม้อปुरुณฆฏะเพื่อบูชาพระพุทธ มีจำนวนมากที่สุดคือ 258 ลาย รองลงมาคือตำแหน่งบูชาพระธรรม มีจำนวน 206 ลาย และน้อยที่สุดคือตำแหน่งการบูชาพระสงฆ์ คือ 1 ลาย แต่ถ้ามองดูจากตำแหน่งของการประดับโดยไม่แยกตำแหน่งของการสักการะตามพระรัตนตรัยแล้ว พบว่ามีการสร้างสรรค์ลวดลายหม้อปुरुณฆฏะประดับหีบธรรมมากที่สุดจำนวน 111 ลาย รองลงมาเป็นพระธาตุเจดีย์ ที่มีการปั้นหม้อปुरुณฆฏะลอยตัวประดับทั้ง 4 มุมพระธาตุ ด้วยจำนวน 61 ลาย รองลงมาอันดับ 3 คือลวดลายหม้อปुरुณฆฏะประดับธรรมมาสน์ ที่มีจำนวน 51 ลาย โดยในส่วนของวิหาร ถึงแม้ว่าตัวเลขจะมากกว่าทั้งสามอันดับคือ 146 ลาย แต่เป็นลักษณะของการรวมองค์ประกอบโครงสร้างทางสถาปัตยกรรมทั้งอาคาร ทั้งในส่วนของหน้าบัน ฉากหลังพระประธาน แท่นแก้ว แผงคอสอง ฝาหยาบ แผงแลนาคัน ฯลฯ ได้รวมไว้เป็นคำว่าวิหารเพื่อให้ง่ายต่อการจำแนก ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 2 แสดงจำนวนลวดลาย ตามตำแหน่งของการสักการบูชาพระรัตนตรัย

ลำดับที่	ตำแหน่งที่ปรากฏลายหม้อปुरुณฆฏะ	จำนวนที่พบ
	สักการะพระพุทธ	258
1	วิหาร (หน้าบัน ฉากหลังพระประธาน แท่นแก้ว แผงคอสอง ฝาหยาบ แผงแลนาคัน ฯลฯ)	146
2	เจดีย์	61
3	โขงพระเจ้า ชุ่มประตู่	17
4	วิหารน้อย	10
5	อุโบสถ	8
6	จองวิหาร	4

Note: From © Thapakorn Khruearaya 14/8/2022

ตารางที่ 2 แสดงจำนวนลวดลาย ตามตำแหน่งของการสักการบูชาพระรัตนตรัย (ต่อ)

ลำดับที่	ตำแหน่งที่ปรากฏลายหม้อปुरुณฆฏะ	จำนวนที่พบ
สักการะพระพุทธรูป (ต่อ)		258
7	พระพุทธรูป	3
8	อาสนาพระเจ้า	3
9	สัตตภัณฑ์	3
10	ขันแก้วทั้งสาม	2
11	หิ้งพระ	1
สักการะพระธรรม		206
12	หีบธรรม	111
13	ธรรมมาสน์	51
14	หอไตร	31
15	ตุ่งคร่าวธรรม	2
16	ค้ำธรรม	2
17	ผ้าตั้งธรรม	2
18	จ่างจ้อยม้าจ้อย	7
สักการะพระสงฆ์		1
19	อาสนะสงฆ์	1
อื่นๆ		18
20	สถานียธไฟ	10
21	ตุ่งตำซ่อน	4
22	หมอนหก	2
23	ประติมากรรมหม้อดอก	2

Note: From © Thapakorn Khruearaya 14/8/2022

จากตารางที่ 2 พบว่า ในส่วนของการสร้างสรรค์ลวดลายหม้อดอกนั้น จากการสำรวจและเก็บข้อมูลในเขตพื้นที่ 8 จังหวัดภาคเหนือตอนบน พบว่าปรากฏให้เห็นทุกเทคนิคงานช่าง ซึ่งแต่ละแบบถูกเลือกใช้ให้เหมาะสมกับตำแหน่ง การประดับและความถนัดของช่างท้องถิ่น แสดงให้เห็นถึงเทคนิคการสร้างลวดลายหม้อปुरुณฆฏะที่ปรากฏในงาน ศิลปกรรมล้านนา รวมทั้งหมด 12 เทคนิค คือ งานลายคำ งานไม้แกะสลัก งานปูนปั้น งานปั้นรักสมุก งานประดับ กระจัก งานฉลุลาย งานฉุนลาย งานจิตรกรรม งานปักผ้า งานเขียนชาด/เขียนสี งานชุบ และงานลายรดน้ำ

โดยปรากฏการใช้เทคนิคงานลายคำมากที่สุด ในการสร้างสรรค์ลวดลายหม้อปुरुณฆฏะ ถึง 235 ตัวอย่างแบบลาย รองลงมาคือเทคนิคงานปูนปั้น มีตัวอย่าง 115 แบบลาย และอันดับ 3 คือเทคนิคงานไม้แกะสลัก มีตัวอย่าง 55 แบบลาย ทำให้เราเห็นว่างานช่างล้านนานิยมสร้างลวดลายประดับงานศิลปกรรมล้านนาจากเทคนิคงานช่างทั้ง 3 เทคนิคนี้ ซึ่งมีรายละเอียดดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 3 แสดงเทคนิคการสร้างลวดลายหม้อปुरुณฆฏะ

ลำดับที่	เทคนิคการสร้างงาน	จำนวน
1	งานลายคำ	235
2	งานปูนปั้น	115
3	งานไม้แกะสลัก	55
4	งานฉลุลาย	26
5	งานประดับกระจก	19
6	งานจิตรกรรม	11
7	งานเขียนชาด/เขียนสี	9
8	งานปั้นรักสมุก	6
9	งานปักผ้า	2
10	งานดุนลาย	2
11	งานขุด	1
12	งานลายรดน้ำ	1
รวม		483

Note: From © Thapakorn Khruearaya 14/8/2022

จากตารางที่ 3 พบว่า ลวดลายหม้อดอกที่ปรากฏในวัฒนธรรมล้านนา แสดงให้เห็นถึงเอกลักษณ์เฉพาะตัวของความเชื่อล้านนา ที่สืบทอดงานศิลปกรรมต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านสถาปัตยกรรม ที่แสดงให้เห็นถึงองค์ประกอบปลีกย่อยที่มีการนำลวดลายหม้อปुरुณฆฏะไปประดับตกแต่งแล้ว ยังปรากฏในงานสร้างสรรค์เครื่องใช้ในพิธีกรรม จากตำแหน่งของการประดับลวดลายหม้อดอก ทำให้เรามองเห็นถึงลายเชิงสัญลักษณ์ความหมายใหม่ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ล้านนา ถึงความเป็นจริงที่ว่าหม้อปुरुณฆฏะคือเครื่องสักการบูชาใน พระรัตนตรัย ใช้ประดับบูชาพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ตามตำแหน่งหมุดหมายที่นำไปประดับ จึงเป็นอีกหนึ่งแนวคิดสำหรับการประดับลวดลายหม้อปुरुณฆฏะในวัฒนธรรมล้านนา

ในเรื่องของความหลากหลายของระดับฝีมือ เป็นอัตลักษณ์ที่โดดเด่นเฉพาะตัวของลวดลายหม้อปुरुณฆะที่ปรากฏงานพุทธศิลป์ล้านนา มีการผสมผสานโดยรับเอารูปแบบอิทธิพลจากวัฒนธรรมอื่นเข้ามามีบทบาทในการสร้างสรรค์งาน แต่ช่วงได้มีการปรับปรุงรูปแบบให้เข้ากับความสะดวกและยังคงความนิยมของท้องถิ่นได้เป็นอย่างดีนำไปสู่การคลี่คลายจนกลายเป็นอัตลักษณ์ลวดลายที่มีเสน่ห์ ดังปรากฏในงานสถาปัตยกรรม จิตรกรรม และประติมากรรม ตลอดจนถึงเครื่องใช้ในพิธีกรรมทางพุทธศาสนา ตัวอย่างการนำลวดลายพันธุ์พืชมาปรับใช้ให้เข้ากับ ความเชื่อในพุทธศาสนา ว่าด้วยเรื่องความเชื่อและสัญลักษณ์ ถูกพัฒนาต่อยอดจนนำไปสู่ลายหม้อดอกหรือลายหม้อปुरुณฆะที่ล้านนาได้รับอิทธิพลมาจากอินเดีย ศรีลังกาและรับอิทธิพลโดยตรงจากพม่า - พุกามจนปรากฏให้เห็นรูปแบบที่ชัดเจนในวัฒนธรรมล้านนา และตกผลึกในแนวคิดว่าด้วยเครื่องสักการบูชาในพระรัตนตรัย จากตัวอย่างงานจิตรกรรมฝาผนังประดับกรุเจดีย์ร้างวันแสนขาน โดยผู้วิจัยได้ค้นพบและได้คัดลอก ลวดลายไว้ ซึ่งภายในปรากฏลายหม้อดอกโดยเป็นช่อดอกบัวปักในหม้อ เพื่อสักการบูชาองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ถือเป็นหลักฐานงานจิตรกรรมที่เกิดขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา ดังภาพที่ 1

อาจกล่าวได้ว่า ลวดลายหม้อปुरुณฆะในงานพุทธศิลป์ล้านนา ได้มีพัฒนาการและความหลากหลายรูปแบบอันเกิดจากการสร้างสรรค์โดยช่างฝีมือที่ได้รับแรงบันดาลใจและสืบทอดทักษะส่งผ่านกันมาจากรุ่นสู่รุ่น ซึ่งได้มีปัจจัยทางด้านต่าง ๆ เข้ามาเกี่ยวข้องในแต่ละยุคสมัย จนได้มีรูปแบบเฉพาะตัวอันเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่น นับตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 - 21 ลวดลายล้านนาได้สะท้อนความยิ่งใหญ่และเจริญรุ่งเรืองทางสังคมและวัฒนธรรม โดยเฉพาะยุคทองที่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 21 เจริญรุ่งเรืองทางพุทธศาสนา ส่งผลให้รูปแบบลวดลายหม้อปुरुณฆะมีรูปแบบที่หลากหลายและพัฒนาไปได้อย่างชัดเจน เป็นพื้นฐานให้กับลวดลายในยุคต่อมา

ลวดลายหม้อปुरुณฆะมีพัฒนาการตามลำดับข้างต้นจนกระทั่งการเข้ามาปกครองของพม่าช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 - 23 อย่างไรก็ตาม กลับพบว่าล้านนายังคงได้สร้างงานพุทธศิลป์สืบสานงานฝีมืออย่างต่อเนื่อง แม้ว่าจะไม่ค่อยปรากฏหลักฐานชัดเจนเหมือนยุคก่อน แต่ก็ได้มีเอกลักษณ์เฉพาะยุคสมัยได้อย่างน่าสนใจ เกิดงานศิลปกรรมในแต่ละท้องถิ่น เช่น กลุ่มช่างลำปาง เป็นต้น ในเวลาต่อมาล้านนาสามารถเป็นอิสระจากพม่า เข้าสู่ยุคฟื้นฟูบ้านเมืองการเร่งสร้างงานที่สืบทอดองค์ความรู้ที่ตกทอดมาจากรุ่นสู่รุ่นก็มีผลให้ยังคงรูปแบบงานช่างยังคงได้รับการสืบสานมาโดยตลอด โดยเฉพาะกลุ่มช่างเชียงแสนที่เข้ามาฟื้นฟูงานศิลปกรรมล้านนา ทั้งในส่วนของจังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดลำปาง และจังหวัดแพร่ เป็นต้น ทำให้ปรากฏลวดลายหม้อดอกที่มีรูปแบบที่หลากหลายมากในช่วงเวลาดังกล่าว

ต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ล้านนาต้องตกเป็นฐานะเมืองประเทศราชของกรุงเทพฯ จนเวลาต่อมา ล้านนาได้ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยาม เกิดความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ลวดลายหม้อดอกล้านนาก็ยังสามารถสร้างรูปแบบที่มีการผสมผสานระหว่างศิลปะล้านนายุคเก่ากับศิลปะรัตนโกสินทร์ รวมถึงศิลปะพื้นถิ่นได้อย่างกลมกลืน

อาจกล่าวได้ว่าเมื่อเปลี่ยนวิธีคิดและมุมมองลายหม้อปูรณฆฏะแบบเดิมออกไป แล้วใช้วิธีมองการประดับตามตำแหน่ง ทั้งในส่วนของอาคารสถาปัตยกรรมและเครื่องใช้ในพิธีกรรมตามที่ได้นำเสนอข้างต้น จึงจะเข้าใจบริบทของการสร้างลวดลายประดับลายหม้อดอกมากขึ้นถึงการเป็นเครื่องสักการะบูชาพระรัตนตรัย ที่มีความชัดเจนตามตำแหน่งของการประดับ ทั้งในส่วนของพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ จนง่ายต่อการตีความในเชิงสัญลักษณ์ และตีภาพความหมายเดิมออกไป

ทำนุนี้จากการนำเสนอพัฒนาการของลายหม้อปูรณฆฏะล้านนา จะเห็นว่าหม้อปูรณฆฏะได้ออกจากพุทธศาสนา และมารับใช้เจ้านายรวมถึงสถานที่ทางราชการในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 25 มากขึ้น ดังปรากฏให้เห็นจากคุ้มเจ้าหลวงบุญวาทย์วงษ์มานิตที่สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2446 ได้นำลายหม้อปูรณฆฏะ มาฉลุลายไม้ประดับช่องระบายอากาศคุ้มหลวง และสถานีรถไฟปางป๋วย สถานีรถไฟแม่จาง สถานีรถไฟนครลำปาง และสถานีรถไฟห้างฉัตร ที่สร้างขึ้นในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2457 - พ.ศ. 2459 ซึ่งเป็นการนำลายมาปรับใช้กับสถานที่อื่น ๆ โดยไม่มีความเชื่อทางศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้อง แต่คงไว้ซึ่งการนำพันธุ์ไม้มาใช้ในการออกแบบ ซึ่งส่วนใหญ่ยังคงนิยมใช้ดอกบัวและดอกบัวแบบประยุกต์ ก่อนจะพัฒนาไปสู่ลายประดิษฐ์ที่มีลายกระหนกเข้ามามีบทบาทต่อรูปแบบสู่ความงามที่สมดุลผ่านเทคนิคที่ช่างทั่วไปสามารถเข้ามามีส่วนในการสร้างสรรค์ได้

ภาพที่ 18 ลายหม้อดอกประดับสถานีรถไฟห้างฉัตร อำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง

Note: From © Thapakon Kruaraya 26/3/2022

ภาพที่ 19 ลายหม้อดอกประดับค้ำหลวงเจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิต
ปัจจุบันเก็บรักษาที่วัดเชียงราย อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง
Note: From © Thapakon Kruaraya 11/9/2021

ดังนั้นการนำลายหม้อปुरुณมาปรับใช้นอกวัดจึงเกิดขึ้นมาเกือบร้อยปีแล้ว ถือเป็นเรื่องใหม่สำหรับยุคสมัยนั้น แสดงให้เห็นถึงการหยิบใช้ลวดลายอันเป็นมงคลในการประดับบ้านเรือนของเจ้านายและบุคคลทั่วไปที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

References

- Bunya Surat, W. (2001). *wihān lānnā [Lanna Sanctuary]*. Bangkok: MuangBoran Press.
- Damrikun, S. (2001). *Lāikham lānnā [Lanna Gold Pattern]*. Bangkok: MuangBoran Press.
- Kruaraya, T. (2020). *Phan phurksā lānnā čhāk phanthukam phūt sū lūatlāi nai sinlapakam [Flora Lanna from plant genetics to patterns in art]*. Chiang Mai: Wanida Printing.
- Lim thanākun, V. (1987). *Bot wikhro pū nthā [Analysis of Puranda]*. Chiang Mai: P.A.T.
- Nor Na Pāknam. (1981). *Sinlapakam Boran nai Sayām prathēt [Ancient Arts in Siam country]*. Bangkok: Bhannakij Press.
- Ninladēt, S. (1983). *Sinlapa sathāpattayakam lānnā [Art of Lanna architecture]*. Bangkok: MuangBoran Press.
- Samnak songsāem sinlapa watthanatham mahāwitthayālai Chīang Mai, Chiang Mai University. (1986). *čhotmāi khāolān nāk dī suksā [Lanna case study newsletter]*. Chiang Mai: P.A.T.